

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

จากสภาพการณ์พัฒนาของประเทศไทยในอดีต นับตั้งแต่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ถึงแม้จะมีการปรับเปลี่ยนนโยบายไปตามสภาพบริบทของสังคมไทยในการวางแผนนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาของประเศนับตั้งแต่การใช้ นโยบายที่มุ่งเน้นการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน การแก้ไขปัญหาความยากจน การกระตุ้นและ พัฒนาทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ จนมาถึงแนวนโยบายที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และการนำแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ใน นโยบายการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 แต่ในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าการพัฒนาของภาครัฐก่อให้เกิดความขัดแย้งในบริบทของการพัฒนามากยิ่งขึ้น เนื่องจากทิศทางของการพัฒนาได้กระตุ้นให้เกิดการพล่าผลาญและทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่ทำให้ขาดความสมดุลและดุลยภาพระหว่างทรัพยากรธรรมชาติและทิศทางของการพัฒนาประเทศ พร้อมทั้งเกิดปรากฏการณ์ของปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุก ขณะ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร การละเมิดสิทธิของประชาชนและชุมชนที่ได้รับ ผลกระทบจากโครงการของรัฐ ซึ่งเป็นผลมาจากที่ผ่านมา รัฐได้รวมศูนย์ผูกขาดอำนาจการจัดการ ทรัพยากรในประเทศมาโดยตลอด โดยเอื้อผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มนายทุนและพวกพ้อง โดยใช้วิธี กีดกันคนในท้องถิ่นหรือคนในพื้นที่ให้เป็นเพียงผู้ได้รับผลประโยชน์ที่รัฐกำหนดให้ พร้อมทั้ง กล่าวหาว่าเป็นต้นตอของการทำลายทรัพยากรและบุกรุกพื้นที่ป่า

ภาพแห่งความขัดแย้งระหว่างรัฐและกลุ่มคนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบได้สร้างให้เกิด กระแสของการเรียกร้องสิทธิในการเข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางของ การพัฒนาและแนวทางในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน และก่อให้เกิดความคิดในการที่จะอนุรักษ์ และสิทธิในการใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นให้คงอยู่สืบต่อไปสู่รุ่นลูกหลานด้วยความเป็นธรรม ซึ่ง แนวความคิดเหล่านี้ ได้สร้างคุณค่าทางสังคมหรือทุนทางสังคม (Social Capital) ในสังคมไทยและ

เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อนำไปก่อให้เกิดประโยชน์ได้อย่างสูงสุด ซึ่ง วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ (2546) ได้อธิบายถึงทุนทางสังคมไว้ว่า

ทุนทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของประชาชน ทั้งในระดับตัวบุคคล (Individual) และในระดับสาธารณะ (Public) เป็นสิ่งที่เกิดจากการสะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ ภูมิปัญญา ของชุมชน/สังคม รวมทั้งลักษณะของภูมิประเทศและทรัพยากรในท้องถิ่น จนทำให้มีพฤติกรรม จารีต และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนเอง โดยผ่านการกลั่นกรองจากอดีตสู่ปัจจุบัน และทุนทางสังคมนี้ มีความจำเป็นและมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งรวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วย

ทุนทางสังคมได้สร้างความเกาะเกี่ยวสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ทั้งในระดับบุคคลและระดับสาธารณะ โดยทุนทางสังคมเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างกันของเครือข่ายต่างๆ โดยให้เห็นถึงคุณค่าที่ได้เข้าร่วมในกิจกรรม ได้ปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งจะประกอบขึ้นด้วยระบบทางความคิด บรรทัดฐานทางสังคมและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มหรือชุมชนนั้นๆ เพื่อจัดรูปแบบขององค์กรทางสังคมให้ดำเนินไปด้วยดี โดยจัดสรรผลประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมและทั่วถึงกัน และถือเป็นศักยภาพของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์เป็นทางเลือกใหม่ในการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งในการพึ่งพาหรือจัดการตนเองของชุมชนได้ (อุณเรือนทองอยู่สุข, 2547) ทั้งนี้ ทุนทางสังคมจะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันช่วยเหลือสมาชิกของสังคมและบรรเทาผลกระทบให้ลดน้อยลงในยามเผชิญกับภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี พ.ศ. 2540 (อมรา พงศาพิชญ์, 2543) โดยใช้ระบบเครือข่ายของชุมชน รวมถึงความเอื้ออาทร และความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันของสังคมไทยซึ่งเป็นทุนที่สะสมอยู่ทำให้คนที่ได้รับความบอบช้ำจากวิกฤติเศรษฐกิจได้รับการดูแลด้วยดี จึงสามารถลดความรุนแรงจากผลกระทบที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ลักษณะของการเป็นชุมชนที่มีความน่าไว้วางใจกันทำให้สามารถรวมตัวกันจัดสรรทรัพยากรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศได้ด้วย

ทุนทางสังคมได้รับการยอมรับ เผยแพร่ และถูกกำหนดโดยสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติให้เป็นวาระแห่งชาติ 1 ใน 4 กล่าวคือ 1) ความยากจนและการกระจายรายได้ 2) ความสามารถในการแข่งขันของประเทศ 3) การพัฒนาทุนทางสังคม และ 4) การพัฒนาที่ยั่งยืน และเพื่อให้การพัฒนาและการนำทุนทางสังคมไปใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้วิธีการบริหารจัดการที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546) จึงได้ให้ความหมายทุนทางสังคมในเบื้องต้นหมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามในสังคมที่เกิดจากการสั่งสม ต่อยอด รวมทั้งการรวมตัวของคนที่มีความประพฤติดีเพื่อสร้างประโยชน์ส่วนรวมบนพื้นฐานความไว้วางใจ สายใยผูกพันและวัฒนธรรมอันดีงาม โดยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ ทุนมนุษย์ ทุนที่เป็นสถาบัน และทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม เพื่อเป็นกรอบในการวางยุทธศาสตร์การพัฒนาและการนำทุนทางสังคมไปใช้เป็นปัจจัยสนับสนุนการพัฒนาในด้านอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีความหลากหลายขึ้นอยู่กับโครงสร้างของเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ และมีความเชื่อมโยงกับหลายมิติการพัฒนาต่างๆ อย่างเป็นพลวัตร การพัฒนาทุนทางสังคมจะเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ และเป็นทางเลือกในการพัฒนาที่นอกเหนือจากการใช้ทุนตามความหมายดั้งเดิม ชุมชนต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาอาศัยระบบการจัดการของชุมชนในการพัฒนาในด้านต่างๆ โดยชุมชนเป็นผู้เรียนรู้ ผู้เลือกสรร ผู้วางแผน ผู้ปฏิบัติ และรับผลจากการปฏิบัตินั้น

ป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร เป็นตัวอย่างหนึ่งของรูปแบบการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากจำนวนหลายๆ ชุมชนที่ได้ดูแลรักษาป่า และมีการต่อสู้เพื่อสิทธิที่จะดูแล จัดการป่าของชุมชนเอง ซึ่งเดิมเป็นเพียงทุ่งหญ้าที่เตรียมไว้เพื่อเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์จำนวน 200 ไร่ แต่ชุมชนได้ร่วมกันฟื้นฟูปลูกป่าเพิ่ม ออกกฎระเบียบ ตั้งกรรมการดูแลรักษา (อารีรัตน์ กิตติศิริ และโชคดี ปรโลกนันท, 2537) ปัจจุบันมีพื้นที่ป่าชุมชนจำนวน 309 ไร่ มีไม้ใหญ่ไม่น้อยกว่า 100 ชนิด จากการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ผ่านมากลับ 30 ปีของบ้านท่าวังไทร แม้จะเป็นหมู่บ้านที่ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่แต่ชุมชนก็มีป่าชุมชนสำหรับใช้ประโยชน์เลี้ยงสัตว์ การเก็บหาของป่า และใช้ประโยชน์อื่นๆ โดยมีพระสงฆ์ที่มีความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา ป่าและคนเป็นแกนนำในการจัดการ สะท้อนให้เห็นทุนของชุมชนที่มีอยู่ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน และทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมทางสังคม เป็นต้น ให้เป็นทุนทางสังคม สร้างสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันได้จนเกิดเป็นประโยชน์มากขึ้นแก่สาธารณะ ป่าชุมชนบ้านท่าวังไทรจึงเป็นกรณีตัวอย่างหนึ่งในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของทุนทางสังคมที่ทำให้ป่าดำรงอยู่โดยไม่ถูกทำลาย และเหมาะสมจะพื้นที่ศึกษาค้นหาผลรวมของสิ่งดีงามในชุมชนที่เกิดจากการสั่งสม ต่อยอด รวมทั้งการรวมตัวของคนที่มีความประพฤติดีเพื่อสร้างประโยชน์ส่วนรวมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าของชุมชนอันเป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ก่อน และพัฒนาเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นที่เหมาะสมและประโยชน์อย่างสูงสุดต่อไป

การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนบ้านท่าวังไทรเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยการศึกษาพัฒนาการของชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บ้านท่าวังไทร ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมเพื่อพิจารณาปัจจัยจากภายในและภายนอกในบริบทของชุมชนว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงจนเป็นพลังทางสังคม สนับสนุนหรือส่งเสริมต่อการจัดการป่าชุมชนของชุมชนก่อให้เกิดทุนทางสังคมต่อการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านท่าวังไทรในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาพัฒนาการของชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าบ้านท่าวังไทร
2. ศึกษาทุนทางสังคมของบ้านท่าวังไทรเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. ศึกษาแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ทำให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และนำมาเป็นแนวทางพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนให้เกิดการจัดการที่เหมาะสม และเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นต่อไป

การเลือกพื้นที่และประชากรในการศึกษา

ผู้วิจัยได้เลือกบ้านท่าวังไทร เนื่องจากชุมชนบ้านท่าวังไทรมีกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การปฏิบัติ มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกของการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง มีรูปแบบจากการปฏิบัติก่อให้เกิดพลังทุนทางสังคมที่สามารถเป็นทุนของสังคมหรือทุนสาธารณะ ดังนั้นบ้านท่าวังไทรจึงมีความเหมาะสมในการเป็นพื้นที่ทำการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ข้างต้น เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของบ้านท่าวังไทร ในตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมาตามวิธีการศึกษา ได้แก่ ผู้นำชุมชน กรรมการ

ป่าชุมชน สมาชิกของชมรมอนุรักษ์ป่าบ้านท่าวังไทร กรรมการหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยใช้ระยะเวลาประมาณ 7 เดือน โดยแบ่งเป็นการตรวจเอกสาร และสำรวจข้อมูลพื้นฐานประมาณ 2 เดือน การสำรวจภาคสนามประมาณ 2 เดือน และรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลประมาณ 3 เดือน แบ่งขอบเขตการวิจัยออกเป็น 2 ด้าน ดังนี้

1. ด้านพื้นที่วิจัย การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร หมู่ที่ 2 ตำบลวังหมี่ อำเภอน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา เนื่องจากชุมชนบ้านท่าวังไทรมีกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าที่ก่อให้เกิดเป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ สร้างทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในด้านระบบคิด การปฏิบัติและเกิดผลลัพธ์ของความอุดมสมบูรณ์ของป่าของชุมชนไว้ได้จนถึงปัจจุบัน

2. ด้านเนื้อหาแบ่งการวิจัยออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

2.1 ศึกษาพัฒนาการของชุมชนบ้านท่าวังไทร เพื่อให้เห็นถึงปรากฏการณ์พัฒนาการของชุมชน โดยศึกษาประวัติและความเป็นมาของบ้านท่าวังไทร ลักษณะภูมิฐาน ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ การคมนาคมโครงสร้างพื้นฐานของหมู่บ้าน ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

2.2 ศึกษากระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าของชุมชน เพื่อให้เห็นสภาพปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน แนวคิดและวิธีการการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรป่า ตลอดจนการเข้าไปดำเนินการและความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายในและภายนอกและให้การสนับสนุนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

2.3 ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมที่มีอยู่ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนที่มีส่วนสนับสนุนและส่งเสริมต่อการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน ศึกษาปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่

ก่อให้เกิดทุนทางสังคมก่อให้เกิดพลังต่อการจัดการป่าของชุมชนโดยใช้กรอบของกระบวนการทุนทางสังคมมาอธิบายเพื่อให้เห็นทุนทางสังคมกับกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

2.4 ศึกษาแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เพื่อสรุปผลการศึกษา และการเชื่อมโยงเนื้อหาสาระเป็นแนวทางในการเสริมสร้างต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

นิยามศัพท์

ทุนทางสังคม หมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามในสังคมที่เกิดจากการสั่งสม ต่อยอด เช่น การรวมตัวของคนที่มีคุณภาพ การมีกลุ่มองค์กรที่สามารถดำเนินกิจกรรมที่เป็นสาธารณประโยชน์ต่อชุมชน การนำแนวคิด ความรู้ ความเชื่อ แบบแผน กติกาของสังคมที่ดีงามของชุมชน นำมาเปลี่ยนให้เป็นทุนของสังคมหรือทุนสาธารณะ ให้คนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้

กระบวนการทางสังคม หมายถึง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ของปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งในที่นี้ได้กำหนดให้เป็นความสัมพันธ์ของชุมชนบ้านท่าวังไทร ทั้งปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยประกอบด้วยระบบคิด วิธีปฏิบัติและผลลัพธ์

ทุนมนุษย์ หมายถึง บุคคลที่มีความสำคัญในชุมชนซึ่งมีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญา และทักษะ มีคุณธรรมมีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน ครอบคลุมทั้งนักคิด ผู้นำ ปุชนิยบุคคล และบุคคลทั่วไปที่ทำประโยชน์ต่อสังคม และชุมชน

ทุนที่เป็นสถาบัน หมายถึง สถาบันต่างๆ ของมนุษย์ที่จัดตั้งและเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น สถาบันครอบครัว การศึกษา ศาสนา การเมือง องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่ม องค์กรชุมชน

ทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม หมายถึง ระบบคุณค่า เช่น ความเชื่อ คุณธรรมวินัย วัฒนธรรมและความรู้ของท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ ระเบียบ แบบแผนที่สังคมกำหนดไว้ เพื่อให้สมาชิกในสังคมยึดถือปฏิบัติตนในสถานการณ์ต่างๆ ได้แก่ วิถีประชา จารีต หรือกฎศีลธรรม และกฎหมาย

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การปกป้อง ป้องกัน ดูแล รักษา และการกระทำใดๆ ที่จะไม่ทำให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมสลายไป รวมถึงการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด

ป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร หมายถึง รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้บ้านท่าวังไทร หมู่ที่ 2 ตำบลวังหมี่ อำเภอลำลูกเกด จังหวัดนครราชสีมา